

ЗА ЩРИХИТЕ В ЕЗИКОВЕДСКИТЕ ЕТЮДИ В КОНТЕКСТА НА НАУЧНИТЕ ТРУДОВЕ НА АКАДЕМИК МИХАИЛ ВИДЕНОВ

Красимира Алексова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Катя Исса

Университет за архитектура, строителство и геодезия – София

(Михаил Виденов (2013). *Езиковедски щрихи и етюди*. София: ИК „Знак 94“, 274 с.)

Най-новата книга на акад. Михаил Виденов *Езиковедски щрихи и етюди* съдържа около 30 свързани помежду си материала, оформени като заглавия на теми, отнасящи се до днешното състояние на българския книжовен език. Съдържанието на книгата обхваща, макар и избирателно, цялостния облик на съвременната българска езикова ситуация. М. Виденов акцентира на проблемните аспекти от съвремението, като ги щрихова, за да ги подчертае, и така обрисова днешната и утрешната българска картина на света.

Представянето на нова книга често започва с представянето на нейния автор, а тази книга извежда от досегашните трудове на акад. Виденов най-актуалните теми и най-значимите му констатации. Затова решихме да ги вплетем в контекста на огромното му досегашно (по обем и по значение) творчество. Респектирани сме от голямата известност на автора, добре познат на читателската аудитория на сп. *Български език и литература*; и сме смутени от малкия обем, който една рецензия предполага, недостатъчен да отрази неговите неоспорими и всеизвестни приноси, или поне онези аспекти от съвременното българско езикознание и социолингвистика, в които той е пръв. И тъй като той е винаги и навсякъде пръв, се налага да представим автора избирателно,

с няколко „щрихи“, като тази метафора би била чудесна препратка към заглавието на книгата, което скромно заявява непълнота в излагането на цялостния облик на езиковата ни ситуация, а всъщност акцентира на проблемните аспекти, които щрихова. Така, само в щрихи, М. Виденов и подчертава избирателно, и обрисова пълноценно, а това е дейност, в която не всеки (не и ние) би се справил както трябва. Затова, с пълното съзнание за непълнота и мозаечност, се спираме на някои от основните приноси на М. Виденов, като се опитваме накратко да направим един книгопис, който ни се иска да извърви пътя от излязлата през 1978 г. книга *Годечкият говор* до днес, 2013 г., до книгата *Езиковедски щрихи и етюди*.

Между *Годечкият говор* и *Към словообразуването на годечкият говор* (В: Год. на Соф. универ., Фак. по слав. фил., т. 65, 1, С, 1972, с. 81 – 149), от една страна, и от друга – първия цялостен труд по социолингвистика, чийто автор е М. Виденов – *Социолингвистика*. С, 1982, 213 с., лежат лекторските години в Карловия университет в Прага и влиянието на големите чешки езиковеди. А също така – защитената дисертация и присъдената научна университетска степен „доктор по философия“ (08. 06. 1977 г.). За преливането от диалектологията към социолингвистиката в научните занимания на акад. Виденов говори и публикуваният през 1979 г. (между тези две монографии) хабилитационен труд на М. Виденов *Из актуалната проблематика на съвременния български книжовен език* (във връзка с чешката теория на книжовните езици). (Год. на Соф. универ., Фак. по слав. фил., С, 1979, с. 5 – 80). Научната дейност на Михаил Виденов започва в областта на диалектологията, но тя надскача себе си като дисциплина, защото той я превръща в социална още с първите си трудове. Поради твърдото си убеждение, че диалектите отшумяват и си отиват, акад. Виденов си създава някои противници сред традиционните езиковедски кръгове, които са малко, и някои съмишленици, които са много, но смятащи, че той първо се е занимавал с диалектология, с езика на селото, а след това е видял, че е по-добре да се насочи към градския език, както повелява социолингвистиката, а това е заблуда. И в книгата *Езиковедски щрихи и етюди* са включени теми, които ни показват какви процеси протичат днес в езика на хората от българските села, където диалектът преминава в мезолект чрез архаизиране и маргинализиране на контрастните диалектизми.

Връщаме се в 80-те години на XX в. Почти през 10 години се появяват три книги, които бележат пътя между поставянето на теоретичните основи на българската социолингвистика: *Социолингвистика*. С., 1982, 213 с., през утвърждаването на социолингвистичното направление у нас – *Българска социолингвистика*. С, 1990, 138 с., и доразвиването му: *Увод в социолингвистиката*. С., 2000, 320 с.

В периода между тези три книги се появяват и теренните проучвания, без които социолингвистиката би се затворила в кабинетните размисли и би изменила на своята природа – разкриване на неразривната корелация между об-

ществено развитие и езиковите процеси. В няколко монографии акад. М. Виденов разработва методика за изследване на езика на градовете и я апробира успешно. Доказателство за това са книгите: *Съвременната българска градска езикова ситуация (теоретически и методологически проблеми на нейното проучване)*. С., 1990, 528 с., *Софийският език*. С., 1993, 250 с., *Социolingвистиката и ученическата реч*. С., 1996, 192 с. (в съавторство с М. Банчева, П. Сотиров и Анг. Ангелов), *Социolingвистическо проучване на гр. В. Търново*. С., 1998, 384 с. (съвместно с проф. Б. Байчев). Така М. Виденов се утвърждава като основоположник на социolingвистическото направление в българското езикознание, което той пренася директно от Пражката лингвистична школа с намерение да го приложи към българската езикова среда, но вместо това го доразвива и в теоретичен план, дообогатява го с концепцията си за *общественото мнение* като основна причина за състоянието на книжовната норма на всеки език. И въпреки че академик Виденов скромно разказва, че е „донесъл“ социolingвистиката от Чехия, за много кратък период той и оформилата се около него школа придобиват световна известност и се радват на признание, поставящо постиженията на българската социolingвистична наука на по-високо стъпало от тези на европейската.

Школовката на диалектолога, научен да събира с изключителна прецизност емпиричните си данни, проличава в друго теренно изследване – *Към българската паралингвистика* (Год. на Соф. универ., Фак. по слав. фил., т. 72, С., 1982, с. 5 – 94). То доказва, че жестовите и мимиките на перничани не са само любопитен или забавен обект, а предмет на научно изследване, без който устното общуване ще остане разгледано като „с половин уста“. Приносният характер на този труд се доказва както от интереса към него не само от страна на езиковедите, но и на психолози и медици, така и от появата на последователи, насочили се към невербалната комуникация.

В опита за книгопис се препъваме в особената си пристрастност към една монография на акад. Михаил Виденов – *Социolingвистическият маркер*. С., 1998, 224 с., която е основа за всеки, който се опитва да прави социolingвистическо проучване на различни макро- или микрообщности. Такива изследвания представляват и много от главите в новата книга. Въз основа на тях се отговаря на въпроси като например: какво става с официалния ни език през годините на прехода; къде отиват териториалните диалекти и жаргоните; каква е езиковата ситуация в селата; как се говори в столицата и в останалите български градове; можем ли да спрем със закони наплива на чужди думи; ще ни залее ли английският език; можем ли да „сътворим“ такъв закон, с който да регулираме, както си искаме, книжовния стандарт на речта ни; какво да правим с езика на малцинствата; каква е същността на езиковата свобода в масмедияте и т.н., и т.н.

Между 1995 г. и 2003 г. излизат три книги, които продължават и разширяват дискусии, набелязани от акад. М. Виденов още през седемдесетте години на XX в. (*Из*

актуалната проблематика на съвременния български книжовен език). Това са:

– **Езиковата култура на българина**. С., 1995, 204 с., издание на Съюза на българските писатели и издателство „Анубис“. (Както в този шедьовър на нашата народопсихология, така и в книгата **Езиковедски шрихи и етюди**, се открива българският менталитет, светоусещане и отношение на околните към нас. Правят се препратки от втората половина на XX век, когато езиковата култура бе синоним на реч по правилата, а те бяха търсени в кодификационните речници и граматични ръководства. Днес, когато понятието правилност е в зависимост от понятията престижност и модерност, критериите в мисленето, съответно и в езика, са променени тотално.);

– **Езикът и общественото мнение**. С., 1997, 214 с. (Зад редовете в книгата прозира, че авторът не се доверява на доктрината безкритично: негов е приносът, че книжовната норма е следствие от капризите на господстващото **обществено мнение** на централните книжовни съсловия и преди всичко на хората от т.нар. четвърта власт. Това е подчертано и в **Езиковедски шрихи и етюди**. Подчертано е и друго. Ако в близкото минало основни нормотворци са били писателите, то днес на преден план излизат лицата от електронните медии, където се дава трибуна на журналисти, политици, творчески работници, учени и т.н., наричани от автора и в двете книги с обобщаващото название „хората под прожекторите“.);

– **Българската езикова политика (в светлината на теорията на книжовните езици)**. С., 2003, 295 с. (И в **Езиковедски шрихи и етюди** темата за езиковата политика на държавата ни заема централно място. М. Виденов е убеден привърженик на схващането, че държавата има едно задължение: да направи всичко необходимо българските граждани да усвоят писмено и говоримо книжовния ни стандарт, а не да обучава етносите на съответния им език.).

Разговорната реч, речта на българската интелигенция, закономерностите на съвременния български книжовен език, теорията за книжовните езици, езиковата политика, ролята на езиковеда, езиковата култура, медийният език (вкл. в годините на промяната) са само част от темите в тези книги, които предизвикват отзива не само на езиковедските среди, но и на доста по-широк кръг читатели и изследователи от други сфери. В тях акад. М. Виденов доказва, че за да познаваме закономерностите на съвременния български книжовен език, трябва да изследваме устната реч на българската интелигенция.

В третата от посочените книги – **Българската езикова политика (в светлината на теорията на книжовните езици)** – акад. М. Виденов доразвива теорията на книжовните езици, очертава параметрите на стратегиите в областта на етническите езици и регионалните книжовни норми, изяснява аргументирано своето виждане за ролята на езиковеда в процеса на стандартизация на езика и за отношението между узус, норма и кодификация. На призванието и задълженията на езиковедите е отредена ключова роля и в **Езиковед-**

ски шрихи и етюди. Многократно се изтъква, че книжовният език трябва да се наблюдава с научни методи, защитени с научна аргументация, отправени главно към кодификаторите. Не може да се кодифицира, без да се познава до подробности нормата. Отправена е критика и към Института за български език, че няма смелост да подложи на ревизия Балановото правило за синтактичната употреба на пълния и краткия член при имената от м. род, ед. число. Предложението на автора е това правило да не е задължително и в писмената ни практика.

През 2005 г. излиза монографията *Диглосията* (С., 2005, 250 с., изд. на БАН), в която М. Виденов в диалог с широко разпространени виждания за този феномен дава своя научна дефиниция, съпътствана с подробно изследване на явлението диглосия. Това явление се разглежда и в *Езиковедски шрихи и етюди*, но този път акцентира не върху актуалното преди 10 години отношение на диалектните и книжовно-диалектните носители към българския книжовен език, а върху зараждащата се диглосия от страна на българските граждани по отношение на английския език. Въпреки мрачните прогнози на нашите демографи за намаляването на числеността на българския етнически компонент и страха от увеличаването на ромския и турския етнос, съответно и на техните езици, авторът констатира, че „българската езикова ситуация няма да претърпи съществена промяна в конфигурацията на езиковото лидерство като следствие от ромския и турския език,... а от *европейската ни интеграция*, към осъществяването на която са насочени всичките ни усилия“ (с. 67). Опасенията на акад. Виденов произтичат не от увеличаването на броя на англицизмите в българската езикова среда, а от настъпващата *диглосия*, поставяща чуждия език като висок и представителен пред родния български, който да остане само домашен, битов език. Идеалният случай би бил според автора този – българинът да опровергава опасенията, като съхрани един контролиран българско-английски билингвизъм.

През 2007 г. е отпечатан един труд – *Идентификация по езика (въз основа на съвременната българска реч)*. С. 2007, 292 с., който доказва, че лингвистиката и криминалистиката имат много ясни допирни точки, събиращи се в т. нар. лингвокриминалистика. В основата на нейния подход стои виждането, че социалнодемографските характеристики влияят върху речта и е възможно да се идентифицират важни особености от образа на един човек чрез опиране върху спецификата на речта.

След тази книга акад. М. Виденов не издава други. Разбира се, книгописът, който направихме, обхваща само излезлите монографии и две студии. Извън него останаха множество статии, рецензии, научни бележки. Част от тях присъстват в *Езиковедски шрихи и етюди*. Друга част от главите в книгата насочват към нови проблеми, поставени в плана на езиковата прогностика, напр. главата „Шрихи към бъдещия облик на българската езикова ситуация“,

в която прогностиката е наречена от автора езикова футурология. За първи път са включени интересни теренни проучвания на езика на българите в чужбина, изследвани са и „малките“ думи от диалектоложките бележници на автора. Включен е и въпросът за широко дискутирания закон за *употребата* на езика, с който да бъдат порицавани онези, които „показват бабаитлък“, като злоупотребяват в официалните си изяви с вулгаризми и от чист снобизъм прекаляват с чуждоезикови заемки. Авторът с основание внушава, че изработването на такива закони е деликатна работа и намесата в речевите изяви на хората следва да става внимателно, като се отчитат постиженията на социолингвистиката и психолингвистиката.

Независимо дали излизат за първи път сега, или са вече публикувани в научни списания и сборници, темите в книгата *Езиковедски шрихи и етюди* са посветени на явленията в съвременната българска езикова ситуация, които определят бъдещето на българския език. За всички тези явления акад. Виденов писа и предупреди, далеч преди да са се случили, така че почти всяка от главите в книгата можеше да завършва според нас с изречението „Нали ви казах!“.

Независимо от многообразието си темите са подчинени на единен идеен център. Затова, в заключение, ще се върнем отново на заглавието на книгата, което, както и заглавията на отделните глави, може да ни подведе да мислим, че става дума за фрагментарност на изложението. Внимателният прочит обаче показва друго: че това е добре премислена стратегия да се изложат най-важните проблеми на съвременната българска лингвистика.

Книгата *Езиковедски шрихи и етюди*, написана четивно и увлекателно, така че да се разбира от всички, въпреки че заинтригува и по-широка читателска публика, със свършения си изказ и научна прецизност е поредният учебник по богатство на актуалните теми и висока стилистика на писане за съвременните български езиковеди.

ON SPECIFIC TOUCHES IN LINGUISTIC ESSAYS IN THE CONTEXT OF THE SCIENTIFIC WORKS OF ACADEMICIAN MIHAIL VIDENOV

Assoc. prof. Krasimira Aleksova, Ph.D

✉ Sofia University „St. Kliment Ohridski“
Faculty of Slavic Studies
15 Tzar Osvoboditel
1509 Sofia

Assoc. prof. Katya Issa, Ph.D.

UACG Sofia
✉ Sofia, 1 „Hr. Smirenski“ Blvd
katyaissa@abv.bg